

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Шматко Інни Володимирівни «Формування та системно-словотвірна організація української бджільницької термінології»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Вінниця, 2018. 392 с.)

У ХХІ столітті все більше зростає роль і значення наукової термінології, адже спеціальні найменування становлять найдинамічнішу й найактивніше поповнювану частину лексичного фонду, виступають потужним засобом інтелектуалізації й неологізації розвинених сучасних мов, а також об'єктом унормування, кодифікації і стандартизації на національному й міжнародному рівнях.

Ці процеси мають і суто національний вимір: на сучасному етапі розвитку української лінгвістики дослідники звертають посилену увагу на всебічний аналіз номінативних одиниць, що репрезентують специфіку національного фахового словника. Потреби різноаспектного вивчення української галузевої лексики закономірно зумовлено процесами державотворення та утвердження української літературної мови в усіх сферах державно-політичного, наукового та культурного життя суспільства.

З огляду на це актуальність теми дисертаційної праці І. В. Шматко не викликає сумнівів. Українська термінологія бджільництва як одна з найдавніших природно сформованих підсистем української мови, яка активно розвивається і сьогодні, потребує комплексного лінгвістичного дослідження, з'ясування історії її становлення, особливостей системної організації та способів творення термінів. Докладне осмислення досить складного предмета дослідження – формування, системно-структурної організації та розвитку української термінології бджільництва – дали змогу дослідниці чітко визначити мету роботи, що передбачає з'ясування складу,

особливостей формування, структурно-системної організації, лексико-семантичних особливостей української бджільницької термінології, виявлення основних способів номінації понять бджільництва. Поставлену мету конкретизують сформульовані завдання дослідження, які покроково окреслюють етапи розв'язання основної проблеми.

Достовірність отриманих результатів, висновків і узагальнень забезпечує широка джерельна база дослідження – близько 10 тисяч спеціальних найменувань у корпусі, укладеному на основі опрацювання історичних пам'яток, авторитетних різнотипних лексикографічних праць, наукових, науково-популярних і навчальних видань, Державних стандартів України на терміни та визначення, періодики тощо.

Рецензована робота логічно структурована і складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії (251 найменування), джерел фактичного матеріалу (65 позицій) і чотирьох додатків.

Вагому частину дисертаційної роботи становить перший розділ – «Лінгвістогістогіграфічні особливості формування української бджільницької термінології», у якому розглянуто теоретичні й практичні засади становлення і розвитку української термінології бджільництва. Дослідниця пропонує й обґрунтовує власну періодизацію історії формування і розвитку української бджільницької термінології, виділяючи чотири періоди: I період – поява лексики бортництва (X – середина XIV ст.); II період – формування прототермінології колодного пасічництва (II половина XIV ст. – кінець XVIII ст.); III період – формування термінології рамкового бджільництва (початок XIX – кінець XX ст.); IV період – формування термінології промислового бджільництва (кінець XX – початок XXI ст.). Слід відзначити особливу ретельність, з якою дисертантка підійшла до аналізу термінології кожного періоду. Зокрема, донаукову термінологію – лексику бортництва і колодного пасічництва – схарактеризовано на широкому історичному тлі розвитку галузі, причому не лише в Україні,

відзначено найдавніші пам'ятки, у яких зафіксовано спеціальні найменування, виділено тематичні групи назв різновидів бджіл, меду, місткостей та посуду для його зберігання, відповідних приміщень, податків тощо, з'ясовано особливості структури найдавніших найменувань, окреслено їх найвиразніші лексико-семантичні риси. Імпонує те, що формування і розвиток наукової бджільницької термінології розглянуто не лише в контексті становлення бджільництва як галузі народного господарства, розвитку лексичної системи української мови та соціально-політичних умов її функціонування, а й з урахуванням антропоцентричних аспектів: дослідниця аналізує внесок у термінотворення видатних учених галузі, окреслює роль наукового співтовариства в термінотворчих процесах XIX – XXI ст. (видавнича, навчальна робота, діяльність термінологічних товариств, комісій, згодом – державних закладів та інституцій тощо).

Аналіз генетичних особливостей термінологіки бджільництва уможливив висновок дисертантки про те, що вона сформувалася на власній мовній основі, запозичені терміни становлять незначну її частину, що загалом притаманно давнім галузевим термінологіям, до яких належить українська бджільницька термінологія.

Безперечним здобутком дослідниці І. В. Шматко є другий розділ дисертації – «Системно-структурна організація сучасної української бджільницької термінології на лексико-семантичному рівні», у якому терміносистему бджільництва представлено як складну відкриту багаторівневу польову структуру, пронизану вертикальними і горизонтальними зв'язками. Аналіз польової структури досліджуваної термінології проведено за двома параметрами: 1) сфера вживання / функціонування термінологічних одиниць, що дало змогу окреслити місце бджільницької термінології в лексичній системі української мови, виявити її зв'язки з іншими групами спеціальних найменувань на позначення понять бджільництва (професіоналізмами, жаргонізмами, діалектизмами, загальноновживаною спеціалізованою лексикою тощо); 2) логіко-поняттєва /

семантична належність термінів, відповідно до якої виділено тематичні групи, а в їх складі – лексико-семантичні групи та підгрупи на основі гіперо-гіпонімічних, партитивних, синонімічних, антонімічних, полісемічних, омонімічних відношень. Високої оцінки заслуговує скрупульозний аналіз великого масиву термінологічних одиниць, який уможливив виокремлення 29 основних тематичних груп, у межах яких розрізнено 40 підгруп, 55 лексико-семантичних груп, у їх складі – 45 підгруп та 2 мікропідгрупи. Склад цих термінологічних угруповань наочно й доречно представлено на численних схемах у додатку В (с. 219–231).

Третій розділ «Словотвірно-структурна організація українських бджільницьких термінів на лексико-граматичному рівні» охоплює питання, що безпосередньо впливають із мети і поставлених у роботі завдань – визначити способи деривації в досліджуваній термінології, основні словотвірні моделі та їхню продуктивність, схарактеризувати продуктивність словотворчих формантів у структурі терміносистеми бджільництва. Можемо констатувати, що ці завдання дисертантка успішно розв'язала й умотивовано довела, що термінотворення у сфері бджільництва відбувається за загальними законами української дериватології – морфологічним (афіксацією, осново- та словоскладанням) та неморфологічним способами (лексико-семантичним, синтаксичним). Варто відзначити ґрунтовний аналіз метафоричних та метонімічних перенесень, які лежать в основі трьох мовних явищ – термінологізації (переходу значення загальноживаного слова в термін), ретермінологізації (переходу термінів певної галузі знань в іншу терміносистему), детермінологізації (переходу терміна до загальноживаної лексики).

Залучений до аналізу матеріал, його лінгвістична інтерпретація, обсяг опрацьованої літератури забезпечують високу вірогідність висновків, які логічно впливають з обстеженого терміномасиву, відображають сутність проведеного дослідження й відтворюють його основні результати. Метамова дисертації демонструє глибоке розуміння дослідницею термінології галузі.

Дисертантка застосувала оптимальні методи і прийоми дослідження, вибір яких зумовили мета і завдання роботи.

На схвалення й підтримку заслуговує і той факт, що І. В. Шматко побачила привабливу в науковому і практичному плані перспективу дослідження обраного для вивчення матеріалу: дослідниця не лише наголосила на актуальності й нагальній потребі лексикографічного опрацювання українських бджільницьких термінів, але й подала в дисертації «Список термінів, використаних при дослідженні української бджільницької термінології» (додаток Г), який по суті є готовим реєстром для створення галузевого термінологічного словника.

Теоретичні міркування в роботі виразно проілюстровано численними прикладами. Уважне опрацювання дисертанткою великого фактичного матеріалу засвідчують подані і в тексті дисертації, і в додатку вказівки на джерела спеціальних одиниць із зазначенням відповідних сторінок.

Праця І. В. Шматко сприяє глибшому вивченню проблем української фахової мови, узагальнює відомості про напрями розвитку, закономірності формування та функціонування спеціалізованої лексики галузі бджільництва. Дослідження поповнить новими даними про будову української мовної картини світу термінознавство, семасіологію, лексикологію, практичну лексикографію.

Не викликає сумнівів практична цінність дисертації: її матеріали можуть бути використані в лексикографічній практиці, у навчальному процесі закладів вищої освіти – для написання навчально-методичних посібників із термінознавства, у вивченні курсу історії української літературної мови та української мови за професійним спрямуванням.

Результати дослідження апробовано під час виступів на 10 міжнародних та всеукраїнських конференціях, симпозіумах і семінарах, достатньо широко висвітлено в 15 одноосібних публікаціях, 8 із яких – у фахових українських виданнях, 2 – у закордонних виданнях та 5 – у наукових виданнях апробаційного характеру.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, хочемо висловити деякі критичні міркування і побажання.

1. У дослідженні запропоновано в цілому виважену періодизацію історії української бджільницької термінології, розроблену з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Проте не можемо погодитися з датуванням початку першого періоду – періоду появи лексики бортництва (X – середина XIV ст.), оскільки писемних пам'яток X ст., які б засвідчували досліджувані лексеми, не збереглося. Тексти трьох русько-візантійських договорів: 911, 944 та 971 рр. – хоча й становлять унікальний комплекс автентичних документів із соціально-економічної історії X ст., проте дійшли до нашого часу як переклади з грецької мови в «Повісті временних літ», куди вони були включені на початку XII ст. Тому вважаємо, що відлік писемної історії українських бджільницьких термінів слід розпочинати з XI століття.
2. Окреслюючи теоретичні засади дослідження, у першому розділі авторка долучається до тривалої термінознавчої дискусії щодо визначення термінологічного статусу спеціальних найменувань донаукового періоду і, поділяючи погляд С. В. Гриньова, розрізняє термінолексеми, прототерміни і терміни, прототермінологію, термінологію і терміносистему за ознакою відсутності / наявності в різні періоди науки, наукових класифікацій і наукових дефініцій. Таке розрізнення видається дещо штучним і недостатньо вмотивованим, оскільки, на нашу думку, набагато вагомішими є критерії, які дають підстави спеціальні назви донаукового періоду вважати термінами, а їх сукупність – термінологією (ті самі функції, а часто і значення спеціальних найменувань, лексико-семантичні відношення і процеси, логіко-поняттєві зв'язки, практично незмінне впродовж століть ядро термінології та ін.), що вможлиблює розгляд закономірної еволюції галузевих термінів,

термінологій, терміносистем від періоду найдавніших письмових фіксацій до сьогодні.

3. У третьому розділі дисертації один із підпунктів (3.1.1.1) має назву «Суфіксація» (с. 155), проте фактично в ньому розглянуто не лише суфіксацію як один із найпродуктивніших типів морфологічного творення простих термінів-іменників, прикметників, дієслів, частково дієприкметників і прислівників, а й деривати, утворені префіксальним і префіксально-суфіксальним способами (с. 158). Як стверджує дослідниця, «префіксація є непродуктивним способом творення в УБТ (всього 9%)» (с. 158). На наш погляд, це достатньо потужний пласт спеціальних найменувань і цю частину роботи доречніше було б назвати «Афіксація», що точніше відбивало б її зміст.
4. Терміни *виліт* (с. 158 та с. 12 автореферату), *обліт* (с. 158) кваліфіковано як такі, що утворені префіксальним способом, а не безафіксним / способом нульової суфіксації.
5. Текст дисертації подекуди потребує ретельнішого редагування: трапляються стилістичні огріхи і неточні формулювання (наприклад, друге речення останнього абзацу на с. 59), орфографічні помилки (правопис назв книг *Старий Заповіт*, *Коран* (с. 43 дисертації та с. 5 автореферату)), технічні хиби (наприклад, у списку літератури (с. 193–194)).

Висловлені зауваження жодною мірою не знижують наукової вартості проведеного дослідження і не применшують теоретичного і практичного значення рецензованої дисертації.

Загалом можемо стверджувати, що до захисту подано оригінальну дисертаційну роботу, у якій уперше в українському мовознавстві проведено синхронно-діахронний аналіз термінології бджільництва як окремої цілісної природно сформованої терміносистеми.

Дисертаційна праця І. В. Шматко є комплексним дослідженням процесу формування та особливостей системно-словотвірної організації української бджільницької термінології. Рецензована робота актуальна, самостійна, логічно завершена.

Дисертація Інни Володимирівни Шматко «Формування та системно-словотвірна організація української бджільницької термінології» відповідає чинним вимогам до наукових праць такого типу, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри українознавства

Національного університету водного

господарства та

природокористування

Л. Д. Малевич

07 грудня 2018 року

